

Gazsó Ferenc – Laki László: Fialok az újkapitalizmusban

A rendszerváltozás különböző vetületeit, körülményeit, következményeit számos meghatározó politikatudományi és szociológiai munka vizsgálta az elmúlt években. A Napvilág Kiadó gondozásában megjelent Gazsó Ferenc és Laki László-könyv, a *Fialok az újkapitalizmusban* mégis sajátos metszetből vizsgálja a rendszerváltás tanulságait. Az empirikus alapokra épülő ifjúságszociológiai szakirodalom egyik komoly adóssága volt, hogy a téma átfogó, rendszerszintű elemzésére generációs szegmensből nem vállalkozott. Gazsó és Laki kitűnő monográfiája ezt az űrt tölti be. A szerzőpáros életpályájának mintegy betetőzése e könyv, ami mondanóját, újszerűségét és világos vonalvezetését tekintve kitűnik a hazai ifjúságszociológiai szakirodalomból.

A munka talán legfontosabb (de latens) kérdésfeltevése azt a témát feszegeti, hogy lehet-e egyáltalán az ifjúságot, mint a modern társadalom sajátos szociológiai, pszichológiai, tudati jellemzőkkel rendelkező életkori társadalmi csoportját – amely azonban a szerzők szerint nem önálló társadalmi réteg – önmagában vizsgálni. Gazsó és Laki egyértelmű válasza erre: nem lehet. Sem az államszocializmusban, sem az újkapitalizmusban. A szerzők a Bevezetésben nyilvánvalóvá teszik, hogy az ifjúság léthelyzetét, belső tagoltságát mindenkor a társadalom alapszerkezetének sajátosságai határozzák meg annak ellenére, hogy a fiatal nemzedék társadalmi tagoltságát, belső rétegzettségét sajátos vonások jellemzik. A könyv igyekszik ezt a társadalmi meghatározottságot mindvégig egyértelműen alátámasztani.

Gazsó és Laki szerint a kiindulópontnak – és részben összehasonlítási pontnak – tekintett államszocialista berendezkedés időszakában a hatalom igyekezett az ifjúság problematikáját elkülönült ifjúságpolitika

keretei között kezelni azon feltételezésre alapozva, hogy az ifjúsággal kapcsolatos – épp az ifjúságszociológiai vizsgálatok által feltárt – funkciózavarok kialakulása elsősorban azal függ össze, hogy a fiatal generációknak nincs megfelelő érdekreprezentációja a hatalmi mezőben. A szerzőpáros azonban egyértelművé teszi, hogy mind a problémaérzékelés, mind a rá adott államszocialista válasz helytelen volt. Az államszocialista modellben alapvető erőforrásoktól fosztották meg a nemzedéki újratermelés legfontosabb ágensét, a családot.

A család folyamatos devalválódása oda vezetett, hogy amikor a nyolcvanas évek közepétől az állam elkezdett kivonulni a közszféra egyes ágenseiből (így az egészségügyből, az oktatásügyből, a lakásügyből), a finanszírozást teljes egészében arra a családra hagyta, amely akkorra a tartalékképzés hiányában lassan már önmaga egzisztenciális szükségleteinek fenntartására is képtelen volt. Azok a családok, amelyek a második gazdaságból – a családtagok önkiszákmányolása révén – nem tudtak új forrásokhoz jutni, kilátástalan, reményvesztett helyzetbe kerültek, mert a családi reprodukció a korábbi alacsony szinten sem volt biztosítható. Ezekben a családokban, főleg az ipari városokban élő, alacsonyabban iskolázott, esetleg roma szülők gyermekeinek léthelyzetét és jövőjét a rendszerváltás „újkapitalizmusa” még kilátástalanabbá tette.

A Gazdasági és társadalmi makrofolyamatok című alfejezetben a szerzőpáros azt bizonyítja, hogy a rendszerváltás nyomán kialakult társadalmi, gazdasági berendezkedés a családok erőforrásgazdag létére támaszkodik. Az általuk bevezetett terminológia szerinti újkapitalista átalakulás az anyagi és tudástőkét automatikusan nem biztosítja a társadalom többsége – így a fiatalok reprodukciójában kulcsszerepet játszó családok – számára. Ennek oka, hogy Magyarországon a nyolcvanas évek közepétől elinduló gazdasági rendszer-

váltás egy világszintű gazdasági átalakulás kellős közepén vette kezdetét. Nem elég, hogy a magyar gazdaságot valamilyen szinten modernizálni és versenyképesse kellett tenni, ez pont akkortörtént, amikor egyrészt létrejön a „posztfordi” gazdasági paradigmaváltozás, azaz a világméretű temelések helyezési rendszer, de ekkor teljesedik ki a globalizáció is. Magyarországnak ehhez a gyorsan változó, megrázkódtatásokkal és bizonytalanságokkal telítődött világhoz kellett alkalmazkodnia, méghozzá egyenlőten versenyfeltételekkel, ami a globalizáció által kialakított újfajta „centrum” és „periféria” munkamegosztásban jött létre, ahol országunk a fejletlenebb oldalra, a perifériára került. Mindezek a magyar társadalom szervesen fejlődéséből adódnak. A kívülről érkezett és a politikai elitek által elfogadott megoldási alternatívák állnak annak a folyamatnak a háttérben, amelynek következményei a versenyképtelen gyárak, üzemek bezárása, a tömeges munkanélküliség és elszegényedés, illetve a területi egyenlőtlenségek tartós megszilárdulása. A szerzők kimutatják, hogy a külföldi beruházások az ún. kapuvárosok, Budapest, Székesfehérvár, Győr és környékére összpontosultak, a települések többsége azonban nem élvezte a kétségkívül bekövetkező befektetési boomot. A háromezer falusi településből ötszázban gyors modernizáció ment végbe, a többiben viszont állandósult a lemaradás. Ezek után nem meglepő az a közölt adat, mely szerint a rendszerváltozást követő néhány évben másfél millió munkahely szűnt meg Magyarországon, az aktív keresők 4,8-5,0 milliós létszáma 3,6-3,7 millióra csökkent – 2004-ben mintegy 3 900 000 fő a foglalkoztatotti arány.

A munkanélküliség a fiatal korosztályokat is nagymértékben sújtotta. *A generációs újratermelés néhány jellemzője* című alfejezet egyik alapállítása, hogy ennek a generációnak éppen a munkanélküli lét a közös alapélménye. Az adatok szerint 1992 és 1997 között a 15-19 évesek munkanél-

küliségi rátája 30, a 20-24 éveseknél pedig 15 százalékpont körül mozgott. Ezeket a drasztikus folyamatokat az állam nem tudta vagy nem akarta kompenzálni. A kilencvenes évek elejétől kezdve tovább folyt, sőt rohamossá vált az állam kivonulása a közszolgáltatásokból.

A Magyarországon kialakult sajátos, bizonyos szegmenseiben tudásalapú társadalom jegeit mutató berendezkedés által felállított követelményrendszer alapjaiban rengette meg a korábbi időszakban többé-kevésbé megszilárdult oktatási rendszert – veti fel a Tudásszerkezet, tudáselosztás fejezet. Egyrészt azokra a makroszintű társadalmi feszültségekre és problémákra, amelyek a munkanélküliségben öltöttek testet, a politikai elitek válasza az oktatás expanziója volt. Másrészt viszont kétségtelen, hogy az újkapitalizmus megköveteli a magasabb ismeretszintet, a nyelvtudást, a számítástechnikai ismereteket. Vagyis a tudásalapú társadalomban a fiatalok esélyeit és mozgásterét a versenyképes tudásjavakhoz való viszony befolyásolja.

A tudástőke birtoklása szerint elemezve az iskolaszervezet átalakulását, megállapítható, hogy az alapiskolai, illetve a szakmunkásvégzettség át- és leértékelődött. Azok az elsősorban alsó társadalmi csoportokhoz tartozó fiatalok, akik semmiféle olyan tudástőket nem halmozhatnak fel, amit kedvező munkaerő-piaci pozícióra tudnának konvertálni, a „roncs társadalomba” kerülnek. Gazsó a felsőoktatás mindenhatóságába vetett hitet is szertefoszlatta. Bár kétségtelenül a középiskolába járás tömegessé válik, és másfél évtized alatt közel háromszorosára bővül a felsőoktatás befogadóképessége, ez a látványlag kedvező átalakulás azonban nem járt együtt a társadalmi esélyek jelentős javulásával. Sőt, az iskolázási esélyegyenlőtlenségek inkább konzerválódtak. A felsőfokú végzettségű apák gyermekei jóval a társadalomban képviselt súlyukat meghaladó arányban reprezentáltak a főiskolákon és egyetemeken.

És fordítva: minél alacsonyabb iskolázottságú a szülő, annál kisebb a gyermek esélye a felsőfokú intézménybe való bekerülésre. A közölt adatok szerint 2000-ben a felsőoktatásban továbbtanuló fiatalok alig három, illetve négy százaléka tartozott abba a körbe, akinek az apja legfeljebb 8 osztályt végzett vagy annyit sem.

A recenzió készítőjében természetes módon merül fel a kérdés: milyen társadalmi és milyen egyéni szintű következményei vannak a tudásalapú kapitalizmus kialakulásának az ifjúság egészére? Erre a szerzők csak részleges választ adnak. Jelzik ugyan, hogy az iskolarendszerben eltöltött idő meghosszabbodása következtében a huszadik század utolsó évtizedeiben látványosan kitolódott az első munkába állás ideje az iskolából a munkaerőpiacra kilépni akaró és tudó fiatalok körében. Az 1971/72-ben született fiatalok közül minden tizedik 16 éves vagy fiatalabb korában munkába állt, az 1979/80-as születésűeknél ez az arány 2,5 százalék. Azt azonban, hogy ezzel a folyamattal párhuzamosan kitolódott a családalapítás és a gyermekvállalás időszaka, a szerzőpáros már nem elemzi.

Részletesen kitér ugyanakkor a mű a rendszerváltásra adott egyéni szintű válaszokra. Azon belül is az ifjúságpolitikai alrendszert érintő véleményére. Albert O. Hirschman hipotézise alapján egy társadalom tagjai háromtípusú választ adhatnak bizonyos problémák kezelésére: a kivonulást, a tiltakozást és a hűséget (Hirschman: 1995). A magyar ifjúság egyértelműen az első opciót választotta.

A szerzőpáros beszédes példákkal támasztja alá azt a közönyt, azt az elfordulást, ahogy a rendszerváltozás ifjúsága a politikai alrendszer egészét, ill. annak aktorait szemléli – erről részletesen lásd a Rendszerváltozás generációs fogadtatása című alfejezetet. A közölt adatok több, a szerzőpáros közreműködésével készített empirikus vizsgálat eredményeiből származnak. Ezekből kitűnik,

hogy a rendszerváltás gazdasági-társadalmi következményeit még 2000-ben is a fiatalok többsége negatív minősítéssel jellemzi. Az ifjúsági csoportok családjuk pozíciójának retrospektív értékelésekor többségében a kárvallottak, vesztesek közé sorolta önmagát. Minden második fiatal generációhoz tartozó állampolgár arról számol be, hogy nem tudta (ő vagy családja) még az államszocializmusban birtokolt társadalmi pozícióját, stabilitását és a társadalmi emelkedés sem megőrizni.

A rendszerváltás negatív megítélése a demokratikus mechanizmussal való elégedetlenséggel párosul. A fővárosi fiatalok 46, míg a községben lakó társaik több mint fele negatívan ítéli meg a demokrácia működését. Mindez megnyilvánul egyrészt a kilencvenes években kialakult szervezeti háló elutasításában, pontosabban a szervezeti tagság hiányában, másrészt a politikai érdeklődés elégtelen voltában, harmadrészt a direkt politikai aktivitás kerülésében. 2000-ben 100 fiatalból 10 érdeklődött valamilyen szinten a politikai iránt, egy 8000 fő megkérdezésén alapuló vizsgálat során 32-en jelentették ki, hogy valamilyen politikai pártnak vagy szervezetnek a tagjai. Az „Ifjúság 2000” adatfelvétel szerint minden harmadik választókorú fiatal egyértelműen elzárkózott a pártoktól és az esetleges parlamenti választásokon való részvételtől. A fiatalok közönye és kivonulása mögött az új politikai elit tevékenységének negatív érzékelése áll.

A *Fiatalok az újkapitalizmusban* című rendkívül tanulságos, hiánypótló és minden érdeklődő számára meleg szívvel ajánlott monográfia mondanivalója nem teszi boldogabbá az olvasót. Nem ad katartikus élményt, inkább újabb és újabb kérdéseket vet fel, amelyek arra készítetik az olvasót, hogy továbbgondolja a mélyülő egyenlőtlenségek lehetséges végső következményeit. Bizakodjunk! Ha tudunk. (Budapest, Napvilág Kiadó, 2004. 215 o.)

Szabó Andrea
tudományos munkatárs, MTA PTI